

GERGELY FERENC

A pedagógustársadalom fegyelmezése (1919–1926)

TANULMÁNYOK

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány a magyar nevelői társadalom, ezen belül főként a néptanítók helyzetét elemzi 1919 és 1926 között, a korszak és a téma gazdag irodalmát, sajtóját hasznosítva, rámutatva a levéltári források országos feltárásának hiányára. A Tanácsköztársaság bukása, az ország területi megcsonkítása utáni felelőskeresésben (mikor pedig a legnagyobb szükség lett volna nemzeti összefogásra) nagy hangsúlyt kapott az értelmiség, ezen belül is a pedagógusok szerepe. A 133 nap során kinevezett igazgatókat leváltották, a pedagógusoknak számot kellett adniuk, mit tettek és mit tanítottak a két forradalom alatt. Utasítások születtek a tanítás kötelező, keresztény-nemzeti szellemiségéről. A fehérterror, majd az igazolási eljárások során törvénytelen ségek, kegyetlenkedések is előfordultak. Ezek ellen a Szociáldemokrata Párt, a szakszervezetek és a baloldali sajtó tiltakozott. A tisztogatás irányítója a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban felállított Állandó Fegyelmi Bizottság volt. Kiemelt figyelem fordult a zsidó pedagógusok szerepvállalására, akik szembenük nagy számban álltak a két forradalom törekvései mellé, segítették célkitűzéseik gyakorlati megvalósítását. A pedagógusok helyzetét súlyosította az általános szegénység, munkanélküliség. Szükséges volt az oktatási rendszer olcsóbbá tétele, a nevelés nemzeti jellegének fokozása, a polgárosodást eredményesebben szolgáló oktatás. Ugyanakkor alkalmazkodni kellett az ország új méretéhez, ez – többek között – tanítók elbocsátásával járt, melynek politikai okai is voltak.

Kulcsszavak: *Tanácsköztársaság, Horthy-korszak, neveléstörténet, néptanítók, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium*

KIREKESZTÉS ÉS „NEMZETI EGYSÉG”?

Az elmúlt évtizedek alatt tanárként és történészként egyaránt foglalkoztatott a kérdés: miért olyan kapkodós a történelmünk? Kormányzataink miért siettetik mesterségesen a problémamegoldást?

A túlzott sietség nem túl drága-e mindannyiunknak? Arányban van-e a problémáink megoldására fordított energia, tudás, pénz a kimutatható eredményekkel? A társadalom egészét, ezen belül az egyes állampolgárokat, csoportokat, vallási közösségeket, önszerveződő társadalmi szervezeteket érő, szinte folyamatos és a szűkésnél jóval nagyobb stressz, a szüntelen

izgalmi állapot, lelki feszültség milyen leírható károk okoz, mekkora pusztulást idéz elő, generációkon is átívelően? Miért nem sikerül tartós „nemzeti egységet” teremtenünk, a pillanatnyi fellángolásokon túl, legalább a mindenkori „sorskérdéseket” illetően? Miért gondoljuk azt, hogy a politikai hatalom sikeres megragadása egyúttal a sikeres problémakezelést is garantálja? Ez az írásom a pedagógusok szorongatásairól szól, azt szeretné elérni a károk felméréssel, hogy olvasóim töprengjenek el a történeteken, majd kutatásaikkal, véleményeikkel, állásfoglalásaikkal járuljanak hozzá egy konstruktív társadalmi magatartás formálódásához is.¹

ESÉLY: ROSSZKOR. MEGOLDÁS: FELEMÁS.

A történetírás által kronológiai kalodába zárt „rövid” 20. század (1914–1991) az átélőknek, a magyar társadalom döntő többségének – beleértve az uralkodó köröket is – inkább végtelenül hosszúnak tűnhetett. Megrázkódtatások láncolatából állt, melyekben hol a politika, hol a gazdaság volt a domináns elem. A közoktatás és a közművelődés ezek hálójában vergődött. A dualizmus kora látványos eredmények születésének ideje volt. Ugyanakkor számos, a magyar élet modernizációját akadályozó probléma még megoldatlan volt; ezek egymásra torlódtak, és a tömegek elégedetlen-

ségének hullámain döntési helyzetbe került kormányzatok az I. világháború éveiben, majd a háborút követő két forradalom rendkívüli viszonyai közepette igyekeztek ezeket megoldani.

miközben átmeneti sikereket értek el a frontokon, a terrorral, a harcos ateista gyakorlattal, a mezőgazdaság, a közoktatás átalakítása során tett átgondolatlan lépésekkel maguk, tehát a „modernizáció” gondolata és gyakorlata ellen hangolták az ország lakosságának többségét

A rendkívüli idők kínalta-követelte eszközökkel és módszerekkel. Magyarország 1918-ra végveszélybe került: a négy éve tartó öldöklés fájó **embervesztésége** mellett, a **gazdaság, a mindennapi létbiztonság és az oktatás-nevelés helyzete is kétségbeejtően alakult**. Bomlás, hanyatlás, s vele kiáltó ellentétben

kevesek hirtelen gazdagodása a végsőkig fokozta az elégedetlenséget. A váratlanul ránk szakadt nemzeti függetlenség széleskörű nemzetközi támogatást és belső társadalmi összefogást, legalább a nagy pillanathoz illő nemzeti egységet igényelt volna. Ehelyett a teljes nemzetközi elszigeteltség és a szembenálló társadalmi-politikai erők egymásnak feszülése növelte a bajt. A „történelmi” Magyarország területén idegen hadseregek erői állomásoztak, a szomszédos népek sovízta politikai csoportjai pedig, kormányaik útján, az ország teljes felosztásán munkálkodtak. A két forradalom, az „öszirózsás” és a „proli-diki” (Tanácsköztársaság) ebben a rendkívüli helyzetben, a **valóságtól elrugaszkodva, ugyanakkor hivatkozva arra**, harcot hirdetett és folytatott, olyan, az események sodrában állandóan módosult tervek keresztülhajtására érdekében, melyek gyakran utópiának, feleslegesnek, sőt ártalmasnak bizonyultak. A Tanácsköztársaság vezetői néhány hónap alatt szerették volna elérni a teljes magyar élet új „vágányokra”

¹ Tanulmányunk a tanítók, tanárok huszadik századi sorsával foglalkozó nagyobb dolgozat első része. A kéziratból az idén már megjelent az Új Pedagógiai Szemleben egy másik fejezet: *A B-lista és a pedagógusok* (Gergely, 2014).

állítását. Miközben átmeneti sikereket értek el a frontokon, a terrorral, a harcos ateista gyakorlattal, a mezőgazdaság, a közoktatás átalakítása során tett átgondolatlan lépésekkel maguk, tehát a **„modernizáció” gondolata és gyakorlata ellen hangolták az ország lakosságának többségét.**

Törvényszerű volt a nagy kísérlet bukása, elkerülhetetlen a restaurációs erők visszataszító visszavágása. A magyar lét alapjainak gyökeres megváltoztatása mint fő feladat, továbbra is fennállt. Ezt lehetett tagadni, magyarázni, megoldását újra meg újra elodázní, de semmissé tenni nem.

A közoktatás és a közművelődés ügye, benne a magyar pedagógustársadalom egészének helyzete, működése – az óvodai dolgozóktól az egyetemi oktatókon át a miniszterekig – az előzőekben jelzett körülmények között alakult, s hatott vissza azokra, közvetlenül és távolokban egyaránt. A továbbiakban ennek a folyamatnak egy részére, a pedagógusok, ezen belül is **elsősorban a néptanítók** forradalmak alatti és utáni helyzetére összpontosítjuk figyelmünket.

TÖRTÉNETÍRÁS „ÜNNEPLÖBEN”

Először is áttekintjük azt a nagyszámú és egyre szilárdabb tárgyi alapokon nyugvó, ugyanakkor szemléletében és előadásmódjában is változó irodalmat, amely a kutatóknak segítséget és feladatot egyaránt jelent.

Az első említésre érdemes művek létrejöttében az események közvetlen, személyes átélése párosult a sebtében összegyűjtött dokumentumok mélyebb, tudományos elemzésének, szakmai vitájának és a higgadt mérlegeléshez nélkülözhetetlen

távlatának hiányával. A *Gratz Gusztáv* szerkesztette kötetekről van itt szó, melyeket a forradalmak ismert kutatója, *Hajdu Tibor* a következőképpen értékeli: „a Tanácsköztársaság történetével foglalkozó konzervatív irodalom egyet kíván bizonyítani: a szocialista rendszer mindenképpen életképtelen, különösen pedig idegen a magyar nép lelkétől és vágyaitól” (*Hajdu, 1969*). A *bolszevizmus Magyarországon* című kötet negyedik könyve szolt a kultúráról, ezen belül a közoktatásról. Mindhárom szerző, különösen *Imre Sándor* elismeréssel ír a Közoktatásügyi Népbiztosság és a proletárdiktatúra mellé álló pedagógusok lendületes, sőt, szenvedélyes működéséről.² Törekvéseik – hangsúlyozták – lényeges kérdésekben régóta indokoltak voltak. A kudarcot két tényezővel magyarázták: nem sikerült a közvélemény megnyerése és a szükséges pénzügyi fedezet előteremtése sem. Számos kritikájuk indokolt, termékeny viták alapját képezhette volna. Mi csak egyet idézünk *Imre Sándor* figyelmeztetéseiből: „Majd ha részletesen megírja valaki – olvasható a népoktatásról szóló alfejezetben – a diktatúra négy hónapjáról a magyar nevelés történetét, egyenként kell számba vennie a népbiztosságnak nemcsak legfőbb irányítóit, hanem a kisebbeket is. Pusztán a személyek lelkületének, e feladatra való felkészültségének s e kettőből fakadó magaviseletének az elemzéséből lehet majd megállapítani: miért volt a közoktatás egyes ágaiban különböző hatása a proletárdiktatúra kormányzatának, s mik voltak a rejtett mozgatói az intézkedéseknek” (*Gratz, 1921, 623. o.*).³ Ugyanakkor sem *Imre Sándor*, sem a kötet többi szerzője nem tért ki a múlhatatlanul szükséges közoktatási-közművelődési reformok elmaradásának részletes indoklására. A for-

² A negyedik, *Kultúra* című kötet szerzői: *Imre Sándor, Riedl Frigyes és Császár Elemér*. A bevezetőt *Balanyi György* írta.

³ Ugyanitt olvashatjuk azt is: „pártpolitikai eszközzé süllyesztették az iskolát és a tanítót”.

radalmak gyakorlatának bírálataánál pedig hiányzott a rendkívüli helyzetből adódó esendőségek méltányos kezelése.

A *Kaas-Lazarovits*-féle kötet 1930-as müncheni, majd 1931-es londoni megjelenése után (*Kaas és Lazarovits*, 1930), mely a nyugati közvélemény számára próbált el-, illetve a közvélemény előtt leszámolni a forradalmakkal, **hosszú szünet következett** a forradalmak történetének kutatásában, az esetleges új eredmények közzétételében. A folytatásról ismét *Hajdu Tibor* idézzük: „A marxista-leninista irodalom feladata lett volna a lenini eszmék előretolt állásának, a Magyar Tanácsköztársaságnak beható elemzése és méltatása. Ámde a kommunista történetírásra fokozottan állt az, ami általában jellemezte a historiográfia viszonyát a Tanácsköztársasághoz. A Tanácsköztársaságot nagy politikai jelentősége és összefonódása az utána következő évtizedek problémáival az érdeklődés középpontjába állította ugyan, de gátolta is történetének részletes és hű megírását” (*Hajdu*, 1969).

Szántó Béla emlékiratai kéziratban maradtak.⁴ „Nem véletlen – írja *Hajdu* –, hogy még az első terjedelmesebb, minden fő kérdésre kitérő népszerű összefoglalás sem nálunk jelent meg”, hanem a Szovjetunióban *M. F. Lebov* tollából, 1959-ben (u. o.). *Hajdu Tibor* monográfiái a két forradalomról 1968-ban és 1969-ben kerültek az olvasók kezébe. Ezeket a szerző – követendő szerénységgel – első kísérletnek tartotta.

A *Gratz* szerkesztette 861 oldalas kötetben 123 oldal szól a kultúráról és a közoktatásról. *Hajdu* az öszirózsás forradalomról értekezve a 469-ből mindössze egyet, a

Tanácsköztársaságról szóló kötetben pedig a 461-ből nyolc oldalt szentelt a kultúrának és közoktatásnak. Kifogásolta, hogy a *Gratz* szerkesztette kötet szerzői csupán a TAGYOB⁵ anyagára támaszkodtak, ő viszont *A forradalom és kultúra* című fejezet közoktatásról szóló részéhez (447. o.) mindössze egy *Kelen Jolán*- és egy *Ladányi Andor*-írást hasznosított.⁶

Az első magyar proletárdiktatúrát a **személyi kultusz** kiteljesedésének éveiben a **himnikus hangvételű kultuszirodalom** és történetírás szorosan összekapcsolta *Rákosi Mátyás* alakjával, 19-es szereplésével. 1919 és veteránjai az állampárti diktatúra évtizedeiben a hatalmat birtokló kommunista párt ideológiai és gyakorlati támaszai voltak. Minden **politikai válság idején az ő hősi küzdelmüket tárta olvasói elé** a pártsajtó, a veteránok pedig, eleget téve a protokoll-meghívásoknak, elérzékenyülve meséltek a felejthetetlen 133 napról kisiskolásoknak, úttörőknek, ipari tanulóknak és termelőszövetkezeti fiataloknak.

1953-at követően a történeti kutatások is lélegzethez jutottak. Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően pedig ismét felértékelődött a magyar forradalmi munkásmozgalom, ezen belül is a hazai kommunista múlt története. A két világrendszer békés egymás mellett élése (a '60-as évek első éveitől számított új történelmi szakasz), a felerősödő ideológiai versengéssel együtt, további lökést adott a két forradalom és az 1944-ig terjedő időszak, az ún. Horthy-rendszer kutatásának. Elsősorban az **évfordulók adta lehetőségeket kihasználva**, de az oktatás és a pártpropaganda szükségleteitől is késztetve, 1959-ben, 1961-ben, 1963-ban, 1968-ban,

⁴ *Szántó Béla* kéziratára *Hajdu Tibor* utal (*Hajdu*, 1969, 410. o.)

⁵ A Tanácsköztársaság Történelmi Adatainak Gyűjtésére Szervezett Országos Bizottság.

⁶ Egyik mű sem tesz említést annak a 877 ezer könyvnek a megsemmisítéséről, melyek a Szent István Társulat tulajdonát képezték. Hallgatnak a lefoglalt művek számáról, a szerzőikről, de a „fehérek” ilyen irányú visszavágásáról is. Lásd A magyar kormány 1919. évi 6.221 ME. sz. rendeletét.

valamint 1979-ben számos dokumentumkötet, bibliográfia, levéltári forrásjegyzék és ismertetés, helytörténeti dokumentumkötet és tanulmány jelent meg, köztük oktatási és művelődéstörténeti tárgyú is. (*A magyar tudománytörténet*, 1971, 496–543. o.)

A „tabukérdések” továbbélése ellenére a neveléstörténeti tárgyú tanulmányok, dokumentumkötetek és összefoglaló művek forrásbázisa szélesedett, nagyobb figyelmet kaptak a fővároson kívül történetek, az értékelések is **elmozdultak**

az egyoldalú dicshimnuszok zátonyáról.

Elsősorban *Köte Sándor*, *Kelemen Elemér* és *Szabolcs Ottó* munkái adtak okot bizakodásra. Ezt a várakozást *Kelemen Elemér* váltotta valóra (2008), s *Donáth Péter* nagy horderejű, rendkívül adatgazdag, megközelítésében újszerű, előadásmódjában körültekintő és szellemes műve teljesítette ki (2009). Minderre már a sokadik „rendszerváltást” követően, azaz 1989 után, sőt, a 2000-ik évet is átlépve került sor. Ugyanakkor a köztörténeti összefoglalásokban kísért a múlt, lassan halványul a gazdaság- és politikatörténeti dominancia, nehezen tör utat magának a „totalitás” és a „kis” történetek szükséglete.⁷

1918 és 2013 között **kilencvenöt év** telt el. A XX. századról könyvtárnyi történeti mű született. Mégsem hagyhatjuk

szó nélkül, hogy az **alapvető** levéltári forrásanyag, esetünkben az oktatás-nevelés és művelődéstörténet **forrásanyaga ma sincs birtokunkban**, hiányát témánk feldolgozásánál is fájón nyugtáztuk. Ez részben a kutatókon kívül álló okokkal

magyarázható, részben a neveléstörténet-írás lebecsülésére vezethető vissza. Ez a dolgozat, azon túl, hogy ismét felhívja erre a figyelmet, szerény mértékben enyhíteni is próbál ezen a helyzeten.⁸

Mielőtt néhány

kérdést részletesebben is szemügyre vennénk, olvasóink figyelmébe ajánlunk két adatot, a pedagógusok (tanítók-tól az egyetemi oktatókig), valamint tanítványaik (minden növendék az elemi iskolásoktól a felsőfokú oktatási intézményekben tanulóig) létszámát az 1919/1920-as tanévben. A 284 919 tanulót/hallgatót 20 840 oktató képezte/ nevelte. Külön említjük a 16 313 néptanítót, az 56 541 középiskolást, valamint a 18 449 főiskolást/egyetemistát (*KSH évkönyvek*). Közülük kerültek ki történetünk forrásokban is megörökített szereplői. A számok ismeretében **minden olvasónk eszközölhet összevetéseket**, végezhet számításokat a részvétellel, aktivitással, büntetésekkel, veszteségekkel kapcsolatban.

az oktatás-nevelés és művelődéstörténet forrásanyaga ma sincs birtokunkban, hiányát témánk feldolgozásánál is fájón nyugtáztuk

⁷ E téma kutatása és feldolgozása során is bebizonyosodott az, hogy „kis” történetek nélkül nem lehet hiteles „nagy” történetet írni, és fordítva. A nagy összegzések nem „élnek”, nincs hangulatuk, légkörük, ha kísérletet sem tesznek a korabeli életérzés megidézésére. Az irodalmi művek ezért nélkülözhetetlenek egy-egy korszak ábrázolásánál.

⁸ Hiányoznak a forradalmak időszakára visszatekintő tanszabályok, viták jegyzőkönyvei, illetve ezeknek a tanterületi főigazgatóságok által véleményezett és a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba felterjesztett változatai. Ez a felekezeti iskolákra is vonatkozik. Nem kerültek elő a fegyelmi eljárások eredményeit tartalmazó megyénkénti táblázatos és szöveges kimutatások sem. Ugyancsak hiányoznak azok a statisztikai jellegű összegzések, melyeket a megtorlás elől menekülő tanítók felkutatása érdekében kellett készíteni a tanügyi hatóságoknak. Ezek hiányában nem lehet részletes, országos áttekintést adni sem a „vörös”, sem a „fehér” terror áldozatairól, sem a fegyelmi, illetve bírósi eljárásokról, de még a büntető jellegű is magukon viselő B-listázásokról sem.

AZ OKOKRÓL ÉS A FELELŐSÖKRŐL

Az I. világháború végén Magyarország (a „történelmi Magyarország”), Európa hajdan erős védőbástyája – így búsongott a nemzeti beállítottságú sajtó –, romokban hevert.⁹ Milyen okok vezettek idáig? Kik a felelősök? Mit kell tenni a teljes megsemmisülés elkerülése érdekében? Ilyen, és ehhez hasonló kérdések tartották izgalomban a közvéleményt, a napi megélhetésért folyó erőfeszítések közepette is. Érthető, hogy a felelősség kérdése az oktatási rendszerrel, s benne a pedagógusok, mindenekelőtt a **néptanítók** szerepével kapcsolatban is felmerült. A felnövekvő nemzedékek nevelésében/képzésében játszott **szerepüket túlértékelve**, ennek mértékében vetették fel felelősségüket. Az élmények frissek, a sebek nyitottak voltak, a józan mérlegelés helyett a szenvedélyek irányították a tetteket.

A restaurációs erők gyengék voltak, a brutális rendcsinálásnak nem akartak, de nem is lettek volna képesek határt szabni. Ne gyűlöljünk! – figyelmeztettek olvasóikat az újságok. (Lásd *Az Újság* és a *Magyarság* 1919. szeptember 28.-ai számainak 1. oldalát.) A józan hangra, jönjön az a miniszterelnökötől, a belügyminiszterektől vagy éppen a baloldal üldözöttjeinek védelmére kelő Népszavától, még hosszú hónapokig alig hallgatott valaki. A pedagógustársadalom és az ifjúság ’18-19-es magatartásának megítélésére is rányomta bélyegét ez a bosszúsomjas, keserű hangulat. A feszültség mértéke, a proletárdiktatúra maradványai-

a pedagógustársadalom és az ifjúság ’18-19-es magatartásának megítélésére is rányomta bélyegét ez a bosszúsomjas, keserű hangulat

nak felszámolása, a konszolidációs eszközök és módszerek megválogatása és alkalmazása, valamint a „vétkesek” **felelősségre vonása** – már csak az idegen megszállók átmeneti jelenléte miatt is – az **ország egyes vidékein más és más volt**. A „bűnös városban” történekről aránytalanul többen tudunk, mint az ország szerze zajló eseményekről. „Annak, aki a tanácsrendszernek nevezett rémuralom történetét meg fogja írni, külön fejezetet kell szentelnie a fővárosi tanítóság szerepének ebben a nagy összeomlásban...” (Lásd a *Magyarság* 1919. október 5-ei számának 5. oldalát.) Az Új Nemzedék ezt a szerepet „szégyenteljesnek” minősítette, fő okát pedig a destruktív elemek, „kótyagos” tanítók számának rohamos növekedésében jelölte meg. Ezek közül került ki az új iskolavezetők 80%-a. A statisztikai adatokkal való hadakozás, a „számháborúsi” 1919. augusztus 1-jével vette kezdetét, és, mint látni fogjuk, a zsidó/izraelita tanítók/tanárok részvételével kapcsolatos vitákban csúcspontot ért el.

Felmerült a férfi és női résztvevők arányának, részvételük hevességének problematikája is. A nők szereplését „férfiasabbnak” ítélte az *Új Nemzedék*.

A *Gratz*-kötet szerzői is említésre méltónak

tartották a **nők viszonylag nagy számát** a kárhózatott 133 nap alatt (*Gratz*, 1921, 621. o.).¹⁰ Idővel fontosabb kérdések kerültek a viták középpontjába, a vélemények is szabadabban ütköztek a politika színterein, főként a Nemzetgyűlésben. Az egyoldalú, alpári hangú elutasítást, szidalmazást viszszaeszközölték a higgadtabb, tárgyilagosabb

⁹ A „nemzeti” sajtó széles körben alkalmazott ilyen bombasztikus megfogalmazásokat.

¹⁰ Ezt ezen kívül is számos forrásunk említi. A női résztvevők viszonylag magas száma, a férfiakét túlszárnyaló szenvedélyes fellépése elnyomottságukkal, emancipációs törekvésekkel függött össze.

megítélések. A megszólalók a tapasztalatok összegzésére, a legfontosabb tanulságok megfogalmazására, a sürgős teendők számba vételére törekedtek. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz (VKM), a székesfővároshoz, a megyék vezetőihez forduló „monstre” pedagógusküldöttségek, amelyek memorandumokban összegezték képviseljeik kéréseit, a vezető tisztviselők válaszaiban érzékeltették az egységes elítélés helyébe lépő árnyaltabb megítélést. Például *Bódy Tivadar* polgármester-helyettes 1920 márciusában a következőket hangsúlyozta egy pedagógusküldöttség előtt: „Igaz ugyan, hogy a tanítók közül került ki a legtöbb kommunista, de a küldöttség, és azok, akiket képviselnek, a főváros és a haza lelelkesebb hívei” (*Magyarság*, 1920. március 20. sz., 7. o.). A Nemzetgyűlés 1921. június 9-i ülésén *Usetty Ferenc* képviselő meggyőződéssel hirdette: „Az olyan tanférfiút, aki hivatása magaslatán nem áll, irgalom nélkül el kell távolítani az iskolából. (Úgy van! Úgy van!) Ne essünk a múlt hibáiba. A gyermekek jövőjét nem bízhatjuk mindenkire, hanem csak olyan emberekre, akikről joggal elmondhatjuk, az istenek kedveltjei. Kiválasztásuk a legnagyobb gonddal történjen, munkájukat pedig becsüljük meg jobban” (*Nemzetgyűlési Napló*, 1921. június 9., 603. o.). „Sajnos a múltban – hangoztatta *Mózer Ernő* képviselő – a magyar tanítósággal és papsággal a kormányok vajmi keveset törődtek. A páriái voltak a mi társadalmunknak. [...] Nekünk [...] olyan anyagi és erkölcsi helyzetbe kell őket juttatni, hogy ne legyenek kénytelenek nyomorogni. Segíteni kell őket, hogy állandóan dolgozhassanak. Ebben az esetben – szemben

1919-cel – képesek lesznek ellenállni a jobb megélhetést ígérő baloldali csábításnak, és eredményesen munkálkodni a nemzeti gondolat térhódításán, s a revízió. Az összeomlás »ezernyi« oka közé tartozik a pedagógusképzés alacsony színvonala, az, hogy a pedagógusok nem ismerték mélyebben növendékeik személyiségét, és elhanyagolták a gyakorlati életben hasznosítható ismeretek oktatását.” (*Nemzetgyűlési Napló*, 1920. december 22. sz., 328–330. o.).

ZSIDÓ PEDAGÓGUS: BÚNBAK ÉS/VAGY KÜZDŐTÁRS?

Az »ezernyi« ok között kitüntetett helyet foglalt el a hazai zsidóság magas részvételi aránya a századelő politikai-szellemi szervezkedéseiben, a forradalmak előkészítésében és vezetésében. Különösen szembeűnő ez a „felülreprezentáltság” a kulturális élet területén, valamint a közoktatásban. Utóbbi a legújabb történeti irodalom is bizonyítja (*Gyurgyák*, 2001). A korabeli »nemzeti« sajtó pedig mindent megtett annak érdekében, hogy a friss adatokat táblázatokba szedve súlykolja: a háború haszonélvezői, a hadimilliomosok zsidók, a politikai okból letartóztatottak többsége zsidó, a szabad pályákra előkészítő iskolák (pl. felsőkereskedelmi iskolák) tanulóinak zöme ugyancsak zsidó. Ők szerepeltek elsősorban az elbocsátandó pedagógusok és tanulók/hallgatók jegyzékein. Politikusok és közigazgatási testületek dolgoztak ki törvényjavaslatot, hoztak határozatot a szabadkőművesek kizárásáról az ország vala-

mennyi intézményéből és közhivatalából, Budapesten a keresztény iskolákból. Követelték, hogy a forradalmak alatt kompromittálódott tanítót és tanárt pedagógus pályán ne lehessen alkalmazni, s ha mégis, a nemzeti és keresztény szellem kialakítására közvetlenül alkalmas tantárgyakat (magyart, történelmet) ne taníthassanak. (Lásd *Zákány Gyula* nemzetgyűlési képviselő 57. sz. indítványát.) Ezek mellett alig hallatszott a *Budapesti Fehér Újság* figyelmeztetése: nem minden keresztény tisztességes, s nem minden zsidó gazember! (1919. november 27. sz.).¹¹

Ez a lapos, visszás, történeti elemzésnél szinte használhatatlan megjegyzés arra mégis elegendő, hogy jelezze: a hazai zsidóság magatartása a forradalmakkal és a polgári rend jogfolytonosságának helyreállításával kapcsolatosan bonyolult képlet. Ezt témánk esetében is szem előtt kell tartanunk. **A két végpontot**, szélső magatartásformát, egyfelől a „hitehagyott”, kizárólag a szélsőbaloldali politika képviselővel azonosuló, másfelől a fennmaradását, érvényesülését a többségi, jelen esetben a keresztény-nemzetinek mondott magyar társadalomba való, **fenntartás nélküli beolvadásban** látó csoport képezte. Előbbi vesztesként hagyta el a magyar belpolitikai küzdőteret, utóbbi minden igyekezetével bizonyítani kívánta nemzethűségét,

a revízió szolgálatára való alkalmasságát. A forradalmakban szerepet játszó zsidó vezetők sorsának alakulásáról, benne a közoktatás és közművelődés területén szerepet játszókérol tájékoztat az irodalom. Az alkalmazkodó zsidó pedagógusokról, helyzetmegítélésükről, a forradalmakról,

a restaurációról, a zsidó iskolaügy állapotáról és távlatairól hangoztatott nézeteikről közlünk most itt néhány jellemzőnek tartott adatot.

Az Izraelita Tanügyi Értesítő 1920 januárjában így összegezte – az egyesület titkári jelentését idézve – a „lefolyt nyolc hó-

nap” történetét: ez volt a magyar izraelita tanítóság **legszomorúbb** korszaka. „Bánatos szívvel gondolunk a nagy veszteségekre, melyet a kommunizmus szerencsétlen uralma a nemzeti nevelésre és a zsidó iskoláinkra és a zsidó tanítóság legnagyobb részének lelki életére gyakorolt.” De „elvonult a vihar, kibontakoznak megint az épület körvonalai és hálaének kél ajkunkon...” A folytatást akár *Haller István* miniszter¹² is mondhatta, írhatta volna: nem kell új épület, nem kell új program: „a vallás, haza, erkölcs és tudás szent eszméi” adottak. A zsidó tanítók – hangsúlyozták a visszatekintők – a proletárdiktatúra alatt is ezek szellemében dolgoztak (8. o.).¹³ *Polnay Jenő* az Országos Magyar Zsidó Szövetség nevében a következőket nyilatkozta a *Bu-*

¹¹ Diósgyőr vezetése például nem engedélyezte zsidó ember letelepedését a városban.

¹² *Haller István* (1880–1964) több ellenforradalmi kormányának is propaganda vagy kultuszminisztere, ő készítette elő, illetve terjesztette be a parlamentnek a numerus claususról szóló törvényjavaslatot.

¹³ Ugyanez a lap 1918. november-decemberi számában közölte *A lelkek forradalma* című írást. Idézzük: „A magyar tanítóság erői hittel és lelkes bizalommal köszöntik a demokrácia fényes diadalát [...] **mi voltaképpen régtől fogva a forradalom eszmekörében élünk.** A mi lelkünk mindig lázongott a régi rend ellen [...] Ha már nem lehattünk a forradalom első pionírjai, legyünk annál kitartóbb, annál lelkesebb építőmesterei.” Az átkeresztelkedési és névmagyarosítási „hullám” is a bizonytalanság, a félelem jelenlétére utal.

dapesti Fehér Újságnak 1919. november 27-én: „Magyarország felett **egy rossz szellő** suhintott végig, amely keresztüljárt tisztos, magyar érzelmű embereket is, olyan nyomokat hagyva ott, amelyek a politikai és társadalmi élet nyugalmába is belesüvitettek, hogy gyűlöletet ébresszenek fel polgártársban, polgártárs iránt. Ez a rossz szellem megbénította egészséges gondolatainkat, féktelensége úrrá lett rajtunk és ellene nem tudtunk védelmet keresni [...] Őszinte megelégedésünket fejezzük ki a keresztényeknek, pártokba való tömörülésükért [...] Ugyanígy cselekedjen a zsidóság is, amelynek ez most különösképpen kötelessége, hogy bebizonyítsa a magyar haza iránti törhetetlen ragaszkodását. A zsidóság **már rá is lépett** erre az útra.” A *Zsidó Szemle* 1921. november 4-ei számának első oldalán feltett kérdése: „Fátyolt a múltra?” indokolt volt.

De a brutális fehérterror és harsány antiszemitizmus lassú visszaszorulása, a helyébe lépő „csendes” antiszemitizmus és intézményesült erőszak a hivatalos zsidó vezetőket is arra készítette: **örömmel** fogadják, hirdessék a zsidó oktatásügy terén mutatkozó eredményeket, és **szelíd aggódással** tegyék szóvá a vállalt asszimilációt veszélyeztető kormányzati lépéseket. „Az ország különböző részéről azon örvendetes hírt vesszük – írta az *Izraelita Tanügyi Értesítő* 1920-ban –, hogy hitközségek, melyek a '70-es évek óta a felekezeti iskolákat beszüntették, az új tanévvel azokat újra megnyitották.” Pest, Kecskemét, Debrecen, Óbuda példázta ezt. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1920 nyarán nyilvánossági jogot adott a Zsidó Gimnáziumnak, elismerve a jogát az önálló, felügyelet nélküli működésre. „Adja Isten – hálálkodott az *Izraelita Tanügyi Értesítő* –, hogy mind a magyarság, mind a zsidóság komoly hasznát lássa.” (1920. V-VIII. 48. o.) Ez év márciusában megalakult a

„Héber Tanerők Szövetsége”, a 'Hisztadrot Hanozim Haivrim b' Budapest', amelynek célja a héber nyelv terjesztése és tanításának egységesítése volt. A Zsidó Gimnázium Baráti Köre és a Zsidó Egyetemisták Nemzeti Szövetsége szintén az együttműködés szellemét képviselte.

Aggodalomra adott okot a tanítóhiány, képzésük évtizedek óta húzódogátlanlansága, a *numerus clausus* és annak „aláfele” történő kiterjesztésére módot adó középiskolai felvételi rendszer. A „zord idők szomorú bélyegét” magukon hordozó jelenségek ellenére – sugalmazta a sajtó – a zsidó felekezeti tanügy „hatalmas fejlődésnek indult...” (*Izraelita Tanügyi Értesítő*, 1921. május-július, 72. o.). A viharfelhők átmenetileg valóban elvonultak, de a felhőtlen égboltról csak ábrándozni lehetett. Az *Ungváry Krisztián* által felvetett beolvadási feltételek alakulása sem bel-, sem külpolitikai vonatkozásban nem adott okot bizakodásra (*Ungváry*, 2012).

CSAK EGY IRÁNY LEHETSÉGES!

A „piszkos munkát” ezúttal is a szélsőjobb oldali katonai és civil erők kezdték, boszszúszomjtól hajtva, minden törvényességet mellőzve, szabad utat engedve a legalantasabb emberi ösztönöknek, indulatoknak, szenvedélyeknek. A tanácsszervek helyébe lépő régi/új államigazgatási szervek egyrészt bekapcsolódtak a „rendcsinálásba”, másrészt törvényes látszatát igyekeztek kelteni a történeteknek. Az országos és helyi szervek állást foglaltak a forradalmakkal szemben, és hitet tettek a keresztény-nemzeti Magyarország védelme és megerősítése mellett. Minden, 1918. október 31-e és 1919. augusztus 1-e között hozott intézkedést, törvényt és rendeletet semmissé nyilvánítottak, a kinevezéseket hatálytalanították,

az 1919 nyarán kiadott rendelkezéseket nem tették közzé a Hivatalos Közlönyben. Országos körözést adtak ki a népbiztosok és más baloldali vezetők ellen. A megyék hasonló kiadványaiban minden pedagógust felszólítottak: azonnal jelentkezék a munkahelyén. Megkezdték a pedagógusokra vonatkozó statisztikai adatok gyűjtését. A Közoktatásügyi Népbiztosság által kinevezett „iskolavezetőket”, vagyis igazgatókat azonnali hatállyal leváltották. Elődeiket (a leváltottak által leváltottakat) visszahelyezték. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, a Székesfőváros Tanácsa és a Tankerületi Főigazgatóságok rendeletek, utasítások sorát adták ki a tisztogatás alapelveiről, a bonyolítás módozatáról, a tanítás mielőbbi megkezdéséről és kötelező szellemiségéről.

A kettős célt: a baloldal kiszorítását a közoktatás és közművelődés vezető pozícióiból, valamint a tanítás mielőbbi folytatását egységesen, a kívánatosnak ítélt egységes tartalommal és szellemiséggel kívánták elérni. Ezt támogatta a régi, feloszlott pedagógus-törmörülések újraindulása,

a meglepően gazdag és szakmai szempontból is sokszínű pedagógiai sajtó, ezt képviselték a politikai pártok, a szélsőjobboldali társadalmi szervezetek pedagógustoborzásai és az egyházak is. A Tanácsköztársaság jelszava lett, ellenkező politikai tartalommal, az iránymutató: **ezen túl csak egy irány lehetőség!** A keresztény-nemzeti egység mindenképpel! A tululmadár, a nemzeti színek, a tárogató és az államilag támogatott „búsongás” jellemezte a hivatalos törekvéseket, együtt a sastollal és a fokossal. Sze-

rencsére a meggyötört magyar pedagógus életrealitásáról tett tanúbizonyságot. Nem „búsongott”, dolgozott. Köztük a „Sanyarú Vendek”¹⁴ utódai is.

A „SEPRÚZÉS” ELVEI ÉS GYAKORLATA

A Főváros Tanácsa már augusztus 7-i ülésén rendeletet alkotott a kompromittáltak azonnali eltávolításáról, az esetleg felmerülő munkaerőhiány pótlásáról (lásd a *Fővárosi Közlöny* 1919. augusztus 15-ei és október 24-ei számát), másnap a fegyelmi eljárások felfüggesztéssel együtt járó megkezdéséről. Ebben a rendeletben figyelmeztettek a tényállás tü-

zetes, egyéni vizsgálatának fontosságára. Az eredményekről „legkésőbb nyolc nap leforgása alatt” kértek jelentést (96.115/1919-1. sz. r.). A pedagógusoktól elvárták a segítő közreműködést. Azt hangsúlyozták: „a lehető legnagyobb tárgyilagosságra kell törekedni. Lelkiis-

mereti kérdést kell csinálni abból, hogy senki fölött pálcát ne törjünk csupán a látszat alapján, avagy mendemondák után indulva, ne hallgassunk az indulat, a szenvedély, a sértett önérzet, a megbántott hiúság szavára, hanem csakis pozitív adatokra, nyilvánvaló tényekre támaszkodva ítélkezzünk [...] a folytonosság elve alapján állunk [...]. Vissza kell térnünk oda, ahol működésük erőszakosan félbeszakadt [...] ne a gyűlöletet hirdessük, hanem a szeretetet és a megértést” (61.919/VII. sz. körlevél).¹⁵

a kettős célt: a baloldal kiszorítását a közoktatás és közművelődés vezető pozícióiból, valamint a tanítás mielőbbi folytatását egységesen, a kívánatosnak ítélt egységes tartalommal és szellemiséggel kívánták elérni

¹⁴ A XIX. század végi vicclapok kifigurázott tanítóalakja.

¹⁵ A körlevelet a fővárosi közoktatási ügyosztály vezetője adta ki.

A VKM azonos húrokat pengetett. Azt ígérte, a „legszigorúbb igazságosság és méltányosság” jegyében, közmegelegedésre foglalkozik a felmerülő személyi ügyekkel. Elsősorban a tantestületek előtti öngigazolásokat adott helyet. A testületi döntéseket négytagú bizottság vizsgálata készítette elő. Az eredményből világosan ki kellett tűnnie, **ki mit tett** a két forradalom idején, főleg pedig annak, **mit tanított**. Minden egyes pedagógusról külön-külön kellett szavazni. Az érdekeltek ebben nem vehettek részt. „Megokolt esetben” szabadságoltathattak.¹⁶ A döntésekbe bevonták a Magyar Tanítók Nemzeti Szövetségének képviselőit, de a tanárok azonos elnevezésű érdekképviseleti szervezetét is (*Budapesti Közlöny*, 1919. augusztus 19. sz., 1-2. o.).

Egyesek minden tanuló alapos kifaggatását sem tartották mellőzhetőnek. Ugyanakkor figyelmeztettek: kenyerétől ne fosszunk meg senkit, ne gyártsunk mártírokat! A belügyminiszter a rendőrhatalóságot arra figyelmeztette: „sem a jogrenddel, sem az emberszeretettel nem egyeztethető össze az a vadállati kegyetlenség, amely az ártalmatlanná tett gonosztevőknek testi megkínzásában vagy lelki gyötülésben keresi és találja kielégülését. Ezért a letartóztatottakkal való kegyetlen vagy embertelen bánásmódot a leghatározottabban elítélem és szigorúan megtiltom.” (*Fővárosi Közlöny*, 1919. október 24. sz., 707-708. o., 120.684/1919-VII. sz. r.)¹⁷

A sok hivatalos ígélet, figyelmeztetés, tiltás, részletes útmutatás mind azt jelezte: **a gyakorlatban jelen voltak** ezek a nem kívánatos jelenségek. Pest-Pilis-Solt-Kiskun Vármegye közigazgatási bizottsága 1919. október 10-én tárgyalta a „tisztogatás”

eddig tapasztalatairól. Megállapították: „a bűnösöknek bűnhődniük kell, de a legszigorúbban kell elítélni minden rendellenességet és törvényteleniséget. [...] A tanítók igazolási eljárása folyik, sok helyütt azonban mindenféle mendemonda alapján meghurcolják a tanítót. Ezt a visszásságot meg kell szüntetni.” (*Magyarország*, 1919. október 11. sz., 6. o.)

Ezeket a „visszásságokat” szóvá tette a lassan magához térő és a korlátozott nyilvánosságot óvatosan kiaknázó Szociáldemokrata Párt vezetése és sajtója, a munkásság és a baloldallal rokonszenvezők körében olvasott *Népszava*; a szakszervezetek és a sorait rendező Gyermekbarát Egyesület pedig jóval határozottabban állt ki a „fehér Lenin-fiúk” üldözöttei, de a segítségért hozzájuk forduló pedagógusok mellett is. *F. János* írta, bírálatként, a *Népszava* szerkesztőségének 1919. augusztus 5-én kelt olvasói levelében, melyet az újság október 12-ei számának 5. oldalán közölt: „**Írjunk meg mindent!** Az őszinte, nyers igazság a mi fegyverünk...” Ha nem is mindent, de sok megfontolásra érdemes adatot közreadtak, bár olykor érzelmektől túlfűtött megfogalmazásban. Például a hajmáskéri internáló táborban uralkodó embertelen állapotokról szóló híreket, a Szocialista Tanítómozgalom vezetőinek hivatalos fellépéseit, a mellőzött pedagógusok szociális nyomorának tényeit. De közölték a *Népszava* hasábjain a fegyelmi határozatok és bírósági ítéletek egyikét-másikat is. Ezeket a fellépéseket a hatalmi tényezők a konszolidáció előrehaladtával egyre kevésbé hagyhatták figyelmen kívül. A Magyarországi Tanítók Szakszervezetének az üldözött tanítók érdekében tett

¹⁶ Erről több újság is tudósít. A „nemzet ellen vétők” eltávolítását szorgalmazta a *Nemzetnevelés* 1919. november 1-jei száma 18-19. oldalán, a *Néptanítók Lapja* 1919. évi 38-44. száma a 24. oldalon, illetve az 1920. évi 42-43. száma a 32. oldalon, a *Virradat* 1920. március 30-ai száma a 3. oldalon.

¹⁷ A tanítók képviseletét a VKM szeptember 23-án kelt 184799/1919.-B/V. sz. leirata nyomán biztosította a Főváros.

lépésére a polgármester helyettese csak így válaszolhatott: „az igazságtalanságok egy részét hamarosan jóvá fogják tenni” (uo.). Más kérdés, hogy a vizsgálat nélkül elbocsátott ideiglenes tanítók ügye nem rendeződött a remélt mértékben.

Ez a játszma a hatalmi tényezők és a „vesszőfutásra” ítélt pedagógusok között 1922-ben új szakaszához érkezett. A VKM-ben ekkor állították fel az Állandó Fegyelmi Bizottságot, amely a vitás ügyekben volt hivatott dönteni. Ezzel egyidőben jelentősen emelték a fizetéseket, ésszerűsítették a minisztériumi munkát. A kormányok előtt, gazdasági téren, a konszolidációra nézve is nagy horderejű feladat állt: a pénzügyi stabilizáció, az államháztartás egyensúlyának helyreállítása. Ez újabb lehetőséget biztosított az eddig is alkalmazott „rejtett B-listázásra”, vagyis az elbocsátások kiszélesítésére, a politikai szempontból nemkívánatos elemek perifériára szorítására. Mielőtt rátérnénk ennek tárgyalására, elkerülhetetlen a háborút követő évek szociális viszonyainak, az iskolának és az ifjúság helyzetének rövid jellemzése.

HÁBORÚ, NYOMOR, ZÜLLÉS

A történeti irodalom bőven tárgyalja és dokumentálja a háborút és az összeomlást követő zűrzavart, nyomort. A szerzők ebből vezették le a forradalmi erők hatalomra jutását, majd ezzel bizonyították a Horthy-rendszer kizsákmányoló, népnyúzó voltát (Nemes, 1956; Hajdu, 1969). Mi a korabeli sajtó általában túlzó, hatásvadász, érzel-

mek és indulatok korbácsolására törekvő írásaiból óvatosan, körültekintően szemezgetve, mozaikszerűen állítunk olvasóink elé egy képet. Talán valamivel közelebb kerülünk az elsüllyedt valóság felidézéséhez.

A munkanélküliség jelentette a fő gondot. Ezt növelte a 16 ezer menekült, köztük a számos, elsősorban székely pedagógus, akiket a 4000 vagonlakó között is meg lehetett találni. Az 1919/1920-as iskolaévet köszöntő *Köztársasági Újság* 1919. évi 1. számának első oldalán így jellemezte az uralkodó hangulatot: „Csüggedten, reményvesztetten, majdnem apátiával megyünk át az új iskolaévbe. Nincs egy reménysugár, melyet követni mernénk s nincs egy biztató szó, melyben hinni tudnánk.” A napi megélhetéshez szükséges javak árai a békebelinél sokszorosára nőttek, a jövedelmek viszont, rendezetlenségük mellett, egyre inkább elszakadtak ezektől. A sajtó naponta közölte az emelkedő árakat, a megélhetési nehézségek gyors növekedését. A *Magyarság* írta 1919 októberében: a tanítósnak lakbéréen kívül kellene legalább 1 000 korona. Egy őr keményfa felvágva 1 500 korona, egy téli öltöny 800, egy télikabát 800, egy kalap 200, 3 pár harisnya 150 korona. Tehát összesen 2 450 koronába kerülne a téli ruházat. A köztisztviselői fizetések viszont havi 600–1 000 korona körül mozogtak.¹⁸ Nem volt a pedagógustársadalomnak olyan csoportja, amely ne panaszkolt volna sanyarú helyzetét, sajátos helyzetéből is adódó sérelmeit. Az *Újság* 1919. november 4-ei számának 2. oldalán, *Az iskola rabszolgái* című írásában hangsúlyozta: „Még fájdalmasabb hangok hallatszanak a tanítók, tanítónők

¹⁸ Valamennyi lap közölt adatokat a közszükségleti cikkek árának alakulásáról, például a piaci hírek rovatban. 1923-ban egy vadnyúl 17 ezer, 1 kg dió 6 ezer, 1 kg gesztenye 3 ezer, egy telefonkészülék felszerelése 200 ezer koronába került. Bővebben lásd a *Nemzetgyűlési Napló* 1920. augusztus 25-ei számának 27. oldalát és az 1924. február 20-ai számának 532-536. oldalait; a *Magyarság* 1919. október 18-ai számának 6. oldalát és az 1923. június 19-ei számának 8. oldalát; a *Szakszervezeti Értesítő* 1919. évfolyamát; Az *Újság* 1920. március 2-ai számának 4. oldalát és az 1920. március 28-ai számának 6. oldalát.

és óvónők táborából. Körülbelül 35 000 diplomás ember teljesítette kötelességét [...], de egy sincs közülük, akinek megélhetése biztosítva lenne. Így nem lehet kultúrát terjeszteni...” A zsidó tanítók anyagi helyzetéről állapította meg a *Zsidó Szemle* 1921. október 28-án a 11. oldalon: „Nincs olyan foglalkozási ág a köz- és magántisztviselők között, amely mostohább elbánásban részesülne kenyéradójától, mint a tanító.” A cikk idézi a mondást: „Ha nincs kenyérré való liszt, akkor nincs tanítás.” A *Magyar Tanítóképző* című folyóiratban *Mesterházy Jenő* írt részletesen a tanárság anyagi helyzetéről. Megállapította: „a tanári fizetés a békebelinek átlagosan csak 35 és fél százaléka, a tanárok még életben vannak.” A pedagógustársadalomnak, főként a tanítóságnak a kultúrfőlény kiharcolásában játszott szerepe és anyagi helyzete közötti kiáltó különbség kárhovatása állandóan napirenden volt a Nemzetgyűlés vitáiban is.¹⁹ Egyetlen társadalmi rétegnek sem jelentett vigaszt, így a nemzet napszámosságainak sem, hogy mások sem dúskálnak – kevesek kivételével – az anyagi javakban. A zálogház, az ingyenkonyha, a pótlékok elmaradása, a fűtetlen lakás, a kulturálódás lehetőségének kérdéssé válása a „középosztályon” belül és kívül őket érintette leginkább. Mindez rányomta bélyegét hivatásuk gyakorlásának minőségére, és nemzetépítő hivatásuk lelkesültségére is.

Holott **ennek tárgyi és személyi feltételei** a háború, a forradalmak és Trianon együttes hatására **ijesztőek** voltak. Az oktatási-nevelési és a (komoly anyagi

áldozatok árán nemrég emelt) gyermek- és ifjúságvédelmi intézmények egész sora a megszállt, majd elcsatolt területeken maradt (*Gergely*, 1997).²⁰ Szülők, testvérek százezrei szolgáltak a hadseregben,

áldozták életüket hazájukért, lettek rokkantak. A frontszolgálat és a hadifogság megszakította, megtörte, sokszor lehetetlenné tette a fiatal korosztályok továbbtanulását, választott hivatásuk gyakorlását. **Nehezen találták meg a helyüket a civil életben,** a felsőfokú oktatási

intézményekben, kényszerből elfogadott kenyérkereső pályájukon. Azoknak az oktatás-nevelése, akik az iskolák padjaiban maradhettek, messze elmaradt a békebelitől. Rövidített tanévek, hosszú „szénszünetek”, a sok hiányzó tanerő, a „gépesített halál” hírei, hatásának közvetlen tapasztalatai, a hősi halálról szóló értesítések szaporodása, a sebesültek látványa, a **politikai jelszavak és a valóság között nyíló és mélyülő szakadék**, a háborúval együtt járó ezernyi illúzió- és erkölcsromboló hatás ingerültté, ellenségessé, nihilistává tett sokakat, gyarapította a szélsőséges, baloldali csoportosulásokhoz csapódók számát. A romló táplálkozás, a szociális viszonyok, ezen belül a kétségbeesztő lakáshelyzet – elsősorban Budapesten – táptalaja lett a tébécének, nehezítette a vörheny-járvány leküzdését. A forradalmak ifjúság- és oktatáspolitikája reményeket ébresztett és sokakat mozgósított a fiatalok közül is. Számosan eszközei lettek a gyors, átütő és maradandó eredményekkel kecsegtető

¹⁹ Ld. a 12. sz. jegyzetet.

²⁰ Erről bővebben lásd a *Nemzeti Újság* 1920. január 27-ei számának 5. oldalán az *Elnémult iskolák: A béketervezet a magyar kultúra ellen* című cikket. A szerző tételese felsorolja a várhatóan elvesző és megmaradó oktatási intézményeket.

oktatási reformnak, amely gyökeresen új alapokra kívánta helyezni a „hagyományos” tanár-diák viszonyt. A kudarc elke- seredést, kétségbeesést, nem egy esetben makacs ellenzékiséget váltott ki.

Magasba szökött a fiatalok bűnelkö- vetők száma. Csak a fővárosban 42 ezer is- kolakerülőről adott hírt a sajtó. Országosan mintegy kétszázezerre becsülték számukat. A tanulmányi átlagok osztályonként eltérő mértékben, de általában jelentősen hanyat- lottak, a szorgalom, a jó tanulás nem volt „erény”. A tanulóifjúság egyik nyomorgó csoportja igyekezett segíteni a másik, ugyancsak nehéz helyzetben lévőkön. De jelen volt a „csak egy nap a világ” hangulat is.

Hatott a háborús évek

során elmulasztottak

pótlásának „elvé”. Mozi,

színház, kabaré, kávéház,

táncpaloták, zsúrok,

születésnapok, bajtársi

összejövetelek – megany-

nyi lehetőséget nyújtott

a fiataloknak, amelyekkel a tehetősek éltek

is. „Dőzsölt” a **fővárosi fiatalság egy ré- sze**, oly mértékben, hogy Horthy Miklós kormányzónak kellett felhívással fordulni hozzájuk: ne tivornyázzanak!

Az egyetemeken és főiskolákon el- uralkodó antiszemita hecckampányok, a forradalmak idején kompromittáló- dottak elleni eljárások, együtt az iskolán kívüli ifjúság fegyelmezését és katonai előképzését szolgáló levante intézmény szervezésével **éveken át életben tartot- ták azt a feszültséget**, amely nemcsak a fiatalok „békére való áttérését”, hanem a nehezen formálódó nemzeti megbékélést és együttműködést is zavarta (*Ladányi, 1979; Gergely és Kiss, 1976*).

Ezek közé a visszahúzó, ugyanakkor az adott körülmények között elkerülhetetlen kormányzati lépések közé tartozott a már említett B-listázás.

A PÉNZÜGYI EGYENSÚLY ÁLDOZATAI

A feszült belpolitikai helyzet és a nyomasz- tó anyagi-szociális viszonyok sürgették és egyben nehezítették is a megoldást. Az 1870-es évek óta kialakult, jórészt dzsentri eredetű köztisztviselői réteg, melynek lét- száma már a dualizmus korában is túlmé- retezett volt, ragaszkodott életformájához, hivatalához, előjogaihoz. A szabad pályák- tól való idegenkedése, hagyományai, egyol- dalú képzettsége és a tapasztalatok hiánya fékezte a foglalkozásváltást. A változtatás elkerülhetetlenségét a kormányzat és a saj- tó még csak hangoztatta, sürgette. A for-

málódó új oktatás-

és művelődéspolitiká-

sem jelentett többet a

problémaegyüttes felis-

merésénél, a változtatá-

sok melletti óvatos ki-

állásnál. A VKM-nek

olcsóbbá és hatéko-

nyabbá kellett tenni, és a csonka ország

méreteihez, szükségleteihez igazítani az ok-

tatási-művelődési rendszert. Egyszerre kel-

lett figyelembe venni az adózó polgárok te-

herbíró képességét és megoldani az

államháztartás egyensúlyának biztosítását,

az államgépezet, az oktatás- és művelődés-

ügy hatékony működését. A probléma már

az átmeneti kormányok idején foglalkoz-

tatta a szakmát és a közvéleményt. Javasla-

tok, tervezetek, feltételezések és bírálatok

jelentek meg. Ezek azt hangsúlyozták: pon-

tos helyzetértékelés, távlati terv szükséges.

Csak ennek birtokában lehet a létszám-

cökkentés mértékéről és módozatairól ér-

demben vitázni, dönteni. Egyesek úgy vél-

ték: jogilag is a **legindokoltabb volna**

elbocsátani a „szabadkőműves és a **nem-**

zetre kártékony tanok követőit.” Azokat,

akiknek a megélhetésüket biztosító vagyó-

nuk van. A „tűrhető” nyugdíjjal bírónak.

csak a fővárosban 42 ezer
iskolakerülőről adott hírt a
sajtó. Országosan mintegy
kétszázezerre becsülték számukat

A „nagyon csekély” szolgálati idővel rendelkezőket. Azokat a férjzett nőket, akik nem családfenntartók. Minden leányt, aki nem teljesen árva vagy nem kifejezetten családfenntartó, és végül azokat, akiknek tanult mesterségük van, melyet újból folytathatnának.²¹ Az érintettek egy részében felmerült a külföldre távozás lehetősége, mások, akik eredménytelenül próbáltak szerencsét külföldön, visszasírták itthoni életüket (*Világ*, 1920. április 9. sz., 1. o.).

Az 1922. évi VI. törvénycikk végrehajtása²² elkeseredést, tiltakozást váltott ki országszerte. A Nemzetgyűlésben a szociáldemokrata *Peyer Károly* követelte: tűzzék ismét napirendre az „egész komplexumot, folytassák le újból a szabályszerű eljárást...”. Csak olyanokat tartsanak meg, akiknek ez a hivatal a kenyérkeresetük és használhatók (*Magyarság*, 1922. július 7. sz., 3. o.). A Közalkalmazottak Nemzeti Szövetsége (KANSz) és az Állami Tanítók Országos Egyesületének delegációja a VKM államtitkárnak a figyelmét hívták fel sérelmeikre. Az „elemi iskolákból – hangsúlyozták – több mint kétezer tanító és óvónő vonatott el.” *Petri Pál* nem tartotta megalapozottnak érvelésüket. Ezért a B-listás Tisztviselők Országos Szövetségének tíztagú küldöttsége 1922. augusztus 4-én *Bethlen István* miniszterelnököt kereste fel. Felhívták a figyelmét arra, hogy a vonatkozó rendelet nem adott kellő időt a megfelelő elhelyezkedésre. A miniszterelnök szerint is történtek „bizonyos igazságtalanságok”, de **„teljes igazság nincs a földön.”** Az érintettek újbóli elhelyezkedésükig eddigi járandóságaikhoz ragaszkodtak. Követelték: az átcsoportosítás során ne kapjon ilyen állást az, aki nem közalkalmazott. Felhívták a figyelmet arra,

hogy a B-listázottak 90%-a menekült. Egyénenkénti új felülvizsgálatot tartottak szükségesnek (*Magyarság*, 1922. augusztus 6. sz., 2. o.). A továbbra sem javuló életkörülmények a tiltakozók harci kedvét növelték (*Magyarság*, 1922. augusztus 11. sz., 6. o.).

1923 májusában a Nemzetgyűlésben ismételten szóba került a „listázás” ügye. A nyugtalanság forrása az a hír volt, miszerint a „legjobb esetben húszezer közalkalmazottról és azok hozzávetőlegesen negyvenezer hozzátartozójáról, legrosszabb esetben negyvenezer közalkalmazottról és annak nyolcvanezer hozzátartozójáról van szó”. Újra kataszter készítését sürgették, amelyből kiderülne, ki milyen elbánást érdemel, és elbocsátását követően mivel tud majd foglalkozni. Már azt is nagy eredményként könyvelnék el, ha a „listára” kerülteknek 40-50%-át tudnák foglalkoztatni. Fontos, hogy az intézkedések bizalmat, megnyugvást keltsenek és az állam érdekeit szolgálják (*Nemzetgyűlési Napló*, 1923. augusztus 27. sz., 202. o.). A jobboldali sajtó rendszeresen közölte az elégedetlenségről szóló híreket, ugyanakkor figyelmeztette is az opponálókat: „A közalkalmazottak még legsanyarúbb helyzetükben sem vívhatják meg küzdelmüket – fenyegetésekkel”. A bizalmat kívánta erősíteni gróf *Klebsberg Kunó* miniszter a Magyar Tanítóegyesületek Országos Szövetsége által előkészített VIII. Egyetemes Tanítógyűlésen, amelyet 1923. július 4-én tartottak a Tanítók Házában. A miniszter beszédében hangsúlyozta: Magyarországon **nincs fölösleges tanító és nem is volt.** Megígérte, hogy a 20%-os létszámapasztás nem fog kiterjedni a kisedevónői és a néptanítói állásokra (*Magyar Tanítóképző*, 1923).

²¹ Lásd a *Magyarság* cikkeit az 1920. március 26-ai szám 3. oldalán, az 1922. július 7-ei szám 3. oldalán és az 1923. augusztus 29-ei szám 3. oldalán.

²² A vázolt folyamat törvényi hátterét képezte az 1920. évi XI. tc., az 1921. évi XXXVI. tc., az 1922. évi VI. tc. és az 1924. évi IV. tc.

1-8. sz., 117-119. o.). A *Magyarság* 1923. július 6-i számának 2. oldalán ismertette a miniszteri beszédet és annak egy olyan mondatát, amit a *Magyar Tanítóképző* című folyóirat mellőzött. Nevezetesen: „Ne legyen az iskola agitátorműhely!”

Augusztus 27-én már *Szabó Sándornak*, az új törvényjavaslat előadójának szavait mérlegelhettek a nemzetgyűlési képviselők: „Úgy érzem, mintha egész légiója övezne körül azoknak a sötét gondoknak, amelyek (azok) [...] homlokáról jönnek ide, (akik) [...] az állami ellátásban habár csak száraz kenyeret és hajlékot kaptak, de azért mégis megkapták. [...] Ez a törvényjavaslat **nem jóléti törvény**, hanem nehéz kérdések megoldására szükséges intézkedéseket tartalmazó.” Alkotóinak **fő célja: a közszolgálat érdeke**. *Hegymegi-Kis Pál* képviselő szerint: „Szomorú időben, szomorú kötelességet teljesít a Nemzetgyűlés.” *Maday Gyula* pedig azt emelte ki: „Ominózus jog, amikor a kultúra miniszterét a kultúra csökkentésére vagyunk kénytelenek utasítani.” A felszólalók élesen bírálták a végrehajtás eddig elkövetett hibáit (*Nemzetgyűlési Napló*, 1923. augusztus 27. sz., 202-207. és 341. o.). A sajtó ezek közül az 1 115 000 analfabéta és a tanítók számának csökkentése közötti ellentmondást emelte ki (*Magyarság*, 1923. május 8. sz., 2. o. és az augusztus 29. sz., 3. o.).

Klebensberg miniszter 1923. augusztus 31-én mondott beszédet a Házban. Részletesen szólt a közigazgatás egyszerűsítéséről, a saját tárcáján belüli leépítésről. Most is

kiemelte: az óvónők és a tanítók „elvileg kikapcsoltnak” a létszámapasztásból, amely általában „sokkal kisebb akció”, mint volt az 1922. évi. A miniszteri exposzét **éles, személyeskedő, politikai célzatú közbekiabálásokkal tarkított vita követte**. A szociáldemokrata *Peidl Gyula* kifogásolta, hogy a kormányzat a középfokú és felsőfokú oktatási intézmények oktatóinak létszámát nem kívánja csökkenteni. A tanítókkal szembeni eljárás így annak „bosszú” jellegét sejteti. A minisztérium hivatalnokainak létszáma még mindig túl magas, évi aktaforgalma – kétszázezer ügyirat – meghökkentő. Az a törekvés, miszerint a tanítókat a főispánok neveznék ki, tartahatatlanság és egészségtelen központosításra utal, a tanítókat még az eddiginél is kiszolgáltatottabbakká teszi. Decentralizációt sürgetett (*Nemzetgyűlési Napló*, 1923. augusztus 31. sz., 305-311. o.).²³

Az 1924. évi VI. törvénycikk, amely törvényi alapját képezte a gazdasági stabilizációnak, komoly előrelépést jelentett a konszolidáció folyamatában, de egyben figyelmeztetést is: fiskális nehézségek esetén újabb megszorítások várhatók.²⁴ A *Népszava* 1925-öt, mint az újabb reménytelenség évét köszöntötte (január 1. sz., 1. o.). Friss javaslatok láttak napvilágot, amelyek további létszámapasztást, a közigazgatás további egyszerűsítését, az állami munkaközvetítés hatékonyságának fokozását és a helyi közigazgatásban jelentkező „rengeteg személyi kiadás” radikális csökkentését tartották halaszthatatlannak. (Uo.) Szorgalmazták a fize-

²³ Vö. *Martin Walser* írásával, aki az 1923-as németországi közhangulatról így ír: „Dulle bódéja, a falak és a mennyezet inflációs bankjegyekkel van kitapétázva. Százrezekkel, milliókkal, milliárdokkal, billiókkal. Egy újság, mondta Adolf, 1923-ban tizenhatmilliárd márkába került. Valahányszor Johann erről az inflációról hallott, mindig úgy képzelte, hogy lázas volt az ország, 41 vagy 42 fokos láza lehetett.” (*Walser*, 2004, 95-96. o.)

²⁴ Lásd a Magyar Törvénytárban az 1924. évi IV. tc. II. sz. jegyzőkönyvének II. cikkelyét. A reformok programja a 2. pont értelmében: „Ha kiderül, hogy a program elégtelen, a magyar kormány köteles azt a főbiztos kívánságára a szükséges mértékben módosítani, akár a kiadások újabb korlátozásával, akár az adók újabb felemelésével, vagy más közigazgatási intézkedésekkel.”

tések és a munkaerő országosan arányos újraelosztását. **Egészségtelennek tartották azt, hogy az országban ezer lakosra két néptanító és négy rendfenntartó közeg jut.** A kultuskormányzat a felsőfokú képzés erőteljes fejlesztését szorgalmazta, az ellenzék azonban az alapiskolázottság színvonalának emelése mellett foglalt állást. A Pénzügyminisztérium *Bud János* miniszter vezetésével elérte, hogy a tanítók megkapták békebeli fizetésüknek több mint 100%-át, a KANSz viszont sérelmezte, hogy a státusrendezésnél mellőzték előterjesztéseiket. A Ház megszavazta az új, szilárd fizetőeszközt, a pengőt, ugyanakkor a B-listások közül nem kevesen, mínusz 20 C°-os hidegben havat lapátolva keresték meg a mindennapi kenyérüket, s öngyilkosok is kerültek ki soraikból. A Magyar Rádió Hírmondó című első műsorát sugározta, ezzel együtt a fővárosban 20%-kal csökkent a húsfogyasztás, felére esett a kenyérgyárak teljesítménye. Húszezren jelentkeztek munkanélküli segélyért. A *Magyarország* 1925. december 3-i számában fekete esztendőről, „ájult szegénységről” írt, s kérdéssel zárta jajongását: „Hogyan fog ez végződni?” A *Magyarság* december 23-án *Vádindítvány – B-lista miatt a cseh miniszterelnök ellen* címmel írást közölt az első oldalon,

egészségtelennek tartották azt, hogy az országban ezer lakosra két néptanító és négy rendfenntartó közeg jut

a *Néptanítók Lapja* viszont úgy tett, mintha mi sem történt volna.²⁵

1926. A „ropogós”, csengő-bongó szép új pengő reményeket ébresztett, melyeket a rövidesen kirobbanó világgazdasági válság köddé változtatott. Az utcára kerülő munkanélküliek száma jóval meghaladta a létszámapasztottakét.

SOK ADAT, KEVÉS TUDÁS

Végül illene arra a kérdésre adatszzerűen válaszolnunk, hogy az 1918. október 31-e és 1926 közötti időben hány pedagógust büntettek politikai indíték alapján, milyen büntetést kaptak, és meddig viselték ennek terhét. Bár a két terrorhullám, a (forradalmár) *Szamuely Tibor* és az ellenforradalmár *Prónay Pálék* vezetete gyilkosságok és terrorcselekmények adatait mindkét fél gyűjtötte,²⁶ **teljes képünk ma sincs** róluk. *Dr. Váry Albert* már 1922-ben összefoglalta kutatási eredményeit. Könyvében 587 személyt sorol fel, akiket a vörösök öltek meg. Közöttük volt néhány egyetemi hallgató és pedagógus is. A szerző jelzi: az elszakított területekről nem sikerült begyűjtenie az adatokat. **Nem szerepelnek** könyvében az öngyilkosok, illetve a szenvedés és bántalmazások nyomán

²⁵ Lásd még a *Magyarország* 1925. november 4-ei számának 7. oldalát, november 25-ei számának 7. oldalát és november 27-ei számának 10. oldalát, valamint a *Népszava* 1925. február 26.-ai számának 12. oldalát.

²⁶ Lásd például *Somogy Vármegye Hivatalos Lapjának* 1920. évi január 15-ei 3. sz. A tanfelügyelőség a következő felhívással fordult a megye iskoláinak igazgatóihoz, tanítóihoz: „A kommunizmus üzelmeiben részt vett tanítók nagy része az igazoltatás elől úgy igyekszik kitérni, hogy állásáról lemondott vagy azt egyszerűen elhagyta s más tankerületből (sic!) itt próbált új álláshoz jutni. Hogy a bűnösök ilyen módon ki ne kerülhessék méltó büntetésüket s ne bújhassanak ki a felelősség alól, a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr 1919. évi december 2.-án kelt 29/426-B.IV. számú rendelete alapján felkeresem a címet, hogy minden egyes oly tanítótól, aki akár más tankerületből, akár a tankerület más községéből jelenlegi állására 1919. évi augusztus 1-je óta került, az 1919-es évben s különösen a tanácskormány ideje alatt tanúsított magatartására vonatkozó iskolai és politikai közszégi igazolványt terjessze be.” Kelt, 1920. január 9.; u.o. 1921. 48. sz. 422. o.

elhaltak sem. Szerinte mintegy hetvenezer ember ellen indult bűnvádi eljárás, és 15 ezer embert helyeztek előzetes letartóztatásba. A bíróságok „csak” hatezret ítélték el. Kétezer-ötszázat felmentettek, a többivel szembeni bűnvádi eljárást megszüntették, illetve kegyelmet kaptak. Háromszáznál több kompromittálódott személyt a Szovjetunió vett át, magyar fogoly tiszték ellenében. *Váry* szerint a bírói ítéletek alapján kivégzettek száma „alig haladja meg” az ötvenet. S ma már – tehát 1922-ben – „csak” 400 kommunista elítélt tölti szabadságvesztés büntetését. *Kelen Jolán, K. Bartos Erzsébet és Bihari Mór* 1963-ban megjelenő *Kioltott fáklyák* című kötetében harminc kommunista pedagógus áldozat életrajzát adták közre. Jelezték, hogy rajtuk kívül „számos” 1919-es pedagógusról is tudnak, akiket ugyan nem tisztí különítményesek gyilkoltak meg, de megaláztatottan, kenyerüktől, hivatásuktól megfosztottan a Tanácsköztársaság megdöntése után néhány hónap vagy év múlva meghaltak.²⁷ *Gyurgyák János* – a történeti irodalom széleskörű felhasználása alapján – úgy véli: az 1919-es áldozatok száma 1500 körüli lehetett, akik közül 657-et a románok végeztek ki. A bíróságok

1919-1920-ban „mintegy 100” halálos ítéletet hoztak. Ebből 74-et végre is hajtottak. (*Gyurgyák*, 2001, 111-115. o.) Az összefoglaló történeti művek a két terrorhullám megkínzottainak és áldozatainak számát közel azonosnak – ezer fő alattinak – tartják, az internáló táborokba kényszerítettekkel együtt azonban számuk meghaladta a tízezer főt.²⁸

Ungváry Krisztián főleg a minisztériumokból és az iskolákból eltávolítottak „nagy tömegéről” beszél (105. o.). Ezekben az összefoglaló adatokban, sokat sejtető, de semmitmondó utalásokban **pedagógusok is** szerepelnek, tételesen vagy csak feltételezhetően. Mind a kötetek szerzői, mind pedig a tanulmányírók között van olyan, aki félreérthetetlenül kimondja: „megközelítő adat sincs”, a meggyilkoltak számát ma sem tudjuk. A felsőfokú intézetekre vonatkozóan nem lehet számszerűen megmondani az áldozatok számát, s ilyesféle megfogalmazásokkal találkozunk csak: „erőteljesen sújtotta”, „ennél jóval több volt...”²⁹ A sajtóban 1919 és 1922 között szórt, főleg Budapestre vonatkozó számadatok találhatóak, jó esetben iskolafajonkénti bontásban, minden következetességet nélkülözve.³⁰ Ismereteink

²⁷ 1963-ban a teljességre törekvés hiányát terjedelmi korlátozással indokolni groteszk. Ld. még pl. *Kiss Ibolya: Császy László* című dolgozatát. *Pedagógiai Szemle* 1963/7-8. sz., 680-687. o. Adalékként vö. *Magyarország* 1919. december 17. sz., 6. o. A cikk a Kecskemét környéki tanárgyilkosságról tudósít.

²⁸ Lásd: *Romsics Ignác: Magyarország története a 20. században*. Budapest, 2010, 688. o.

Köte Sándor: A Tanácsköztársaság közoktatáspolitikai és pedagógiai törekvései. Budapest, 1979, 290. o.

Balogh Sándor – Szabolcs Ottó (1963, szerk.): *Pedagógusok a két világháború között (1919–1945)*. Budapest, 1963, 231-234. és 262. o.

²⁹ Az előzőekben már idézettekben kívül lásd: *Ködöböcz József* (1986): *Tanítóképzés Sárospatakon*. Budapest, 194-197. o. *Gábris József* (2000): *Az esztergomi nevelőképzés krónikája I-II*. Esztergom, 34-40. o.

Az Rákosi-diktatúra évei. Letöltés: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/szeged/szeged_tortenete_5/pages/006_a_rakosi_diktatura.htm (2014.10.30.) *Bihari Mór és Both Béla* (1958): *A szocialista tanítómozgalom története*. Budapest, 201. o. Lásd A Tanácsköztársaság vereségének hatása a város politikai életére című fejezet. A szerzők kilenc pedagógus meggyilkolásáról tesznek említést. Ők is hangsúlyozták: „még csak megközelítő adatokkal sem” rendelkeznek.

³⁰ Csak néhányat említünk:

Fővárosi Közlöny, 1919. augusztus 29. sz., 616-617. o., 1921. február 18. sz., 251. o.

Nemzetnevelés, 1919. október 15. sz., 6-7. o., 1920. március 1. sz., 15. és 58. o., 1920. április 1. sz., 62. o.

Az Újság, 1919. november 14. sz., 6. o., 1920. január 9. sz., 4. o.

Virradat, 1920. február 13. sz., 4. o., 1920. március 20. sz., 1. o.

Új Nemzedék, 1919. október 5. sz., 6-7. o.

szerint a vidékről a minisztériumba már 1919 késő ősztől beérkező jelentéseket senki sehol nem idézte. Nem tették közzé sem akkor, sem azóta, holott az 56-os tűzvész csak a minisztériumi iratokat semmisítette meg, a megyei levéltárakban ott lapanghatnak, érintetlenül. Abból a néhány, kizárólag Tanítóképző Intézetekről és két megyéről szóló írásból nem lehet az összes megye, tehát a vidék pedagógusainak '19-es részvételére, majd üldöztetésére, a pályáról történő eltávolítására következtetni. A nem állami, felekezeti, községi és társulati, valamint a más tárcákhoz tartozó iskolák adatai pedig **fel sem bukkannak** a rendszertelenül publikált tények között.

Kelemen Elemér több írásában 6 500 elbocsátott pedagógusról beszél. Ez a

szám – figyelmezteti olvasóit *Kelemen* – a „legóvatosabb becslés” eredménye. A már idézett *Klebensberg*-expoze 1922-ben 3 017, 1923-ban pedig 1 440 elbocsátott óvónőről, tanítónőről és tanítóról tesz említést. Ez összesen 4 457 pedagógus. A 6 500 és a 4 457 közötti különbség talán az előbbiekben jelzett adathiányból származhat. Ha a köztisztviselők esetében a sajtó a vesztesek közé számította az érintettek szűk családi körét, ez elől nem térhetünk ki a pedagógusok esetében sem. Amennyiben átlag 3-4 főt számítunk egy családnak, akkor a közvetlenül érintettek száma 13 371, illetve 19 500 lesz. **Ezek csak számok, ám akikről szólnak: emberek.**

IRODALOM

Iratok

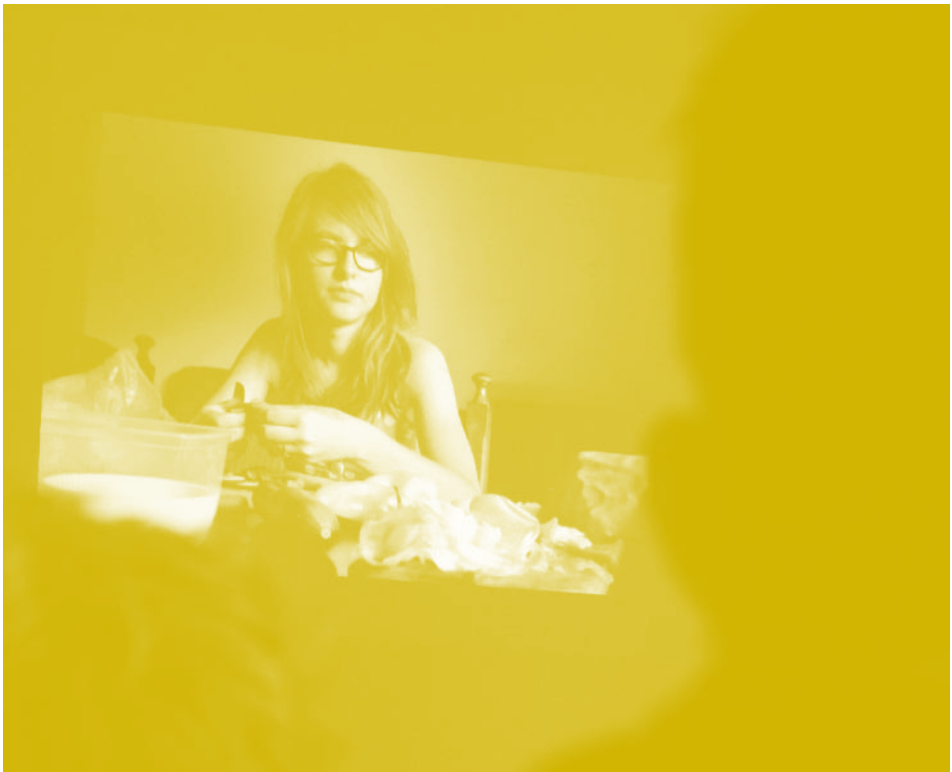
1920. évi XI. tc. az állami, államvasúti és vármegyei tisztviselőkre és egyéb alkalmazottakra vonatkozó egyes intézkedésekről.
1921. évi XXXVI. tc. állami kislakások építéséről.
1922. évi VI. tc. a közszolgálati és egyéb alkalmazottak (nyugdíjasok, özvegyek és árvák) anyagi helyzetének javítása, valamint egyes állami bevételek fokozása tárgyában.
1924. évi IV. tc. az államháztartás egyensúlyának helyreállításáról.
1924. évi VI. törvénycikk az államháztartás hiányainak fedezése céljából felveendő belső kölcsönről.
- 61.919/VII. sz., körlevél; 96.115/1919-1.sz., r.; 120.684/1919-VII. sz., r.; 184799/1919.-B/V. sz., I. (VKM, 1919. szeptember 23.)
- PSzKLt 658/f. 10/2. I-II. kötet.
- PSzKLt 658/f. 10/4. é. n.

Lapok

- Az Újság*, 1919. november 14. sz., 6. o.; 1920. január 9. sz., 4. o.; 1920. március 2. sz., 4. o.; 1920. március 28. sz., 6. o.
- Budapesti Fehér Újság*, 1919. november 27. sz.
- Fővárosi Közlöny*, 1919. augusztus 15.; 1919. augusztus 29. sz., 616-617. o.; 1919. október 24. sz., 707-708. o.; 1921. február 18. sz., 251.o.
- Izraelita Tanügyi Értesítő*, 1920. V-VIII. 48. o.
- Köztársasági Újság*, 1919. 1. sz., 1. o.
- Magyar Tanítóképző*, 1923. 1-8. sz., 117-119. o.

- Magyarország*, 1925. november 4. sz., 7. o.; 1925. november 25. sz., 7. o.; 1925. november 27. sz., 10. o.; 1925. december 3. sz.
- Magyarság*, 1919. október 5. sz., 5. o.; 1919. október 18. sz., 6. o.; 1919. december 17. sz., 6. o.; 1920. március 26. sz., 3. o.; 1922. július 7. sz., 3. o.; 1922. augusztus 6. sz., 2. o.; 1922. augusztus 11. sz., 6. o.; 1923. május 8. sz., 2. o.; 1923. június 19. sz., 8. o.; 1923. július 6. sz., 2. o.; 1923. augusztus 29. sz., 3. o.
- Nemzetgyűlési Napló*, 1920. augusztus 25. sz., 27. o.; 1923. augusztus 27. sz., 202–207. és 341. o.; 1923. augusztus 31. sz., 305–311. o.; 1924. február 20. sz., 532–536. o.;
- Nemzetnevelés*, 1919. október 15. sz., 6–7. o.; 1920. március 1. sz., 15. és 58. o.; 1920. április 1. sz., 62 o.
- Népszava*, 1919. október 12. sz., 5. o. 1925. január 1. sz., 1. o.; 1925. február 26. sz., 12. o.
- Somogy Vármegye Hivatalos Lapja*, 1920. január 15. 3. sz., 8. o.; 1921. 48. sz., 422. o.
- Szakszervezeti Értesítő*, 1919.
- Új Nemzedék*, 1919. október 5. sz., 6–7. o.
- Világ*, 1920. április 9. sz., 1. o.
- Virradat*, 1920. február 13. sz., 4. o.; 1920. március 20. sz., 1. o.
- Zsidó Szemle*, 1921. október 28. sz., 11. o.; 1921. november 4. sz., 1. o.
- A Rákosi-diktatúra évei. Letöltés: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/szeged/szeged_tortenete_5/pages/006_a_rakosi_diktatura.htm (2014.10.30.)
- Balogh Sándor és Szabolcs Ottó (1963, szerk.): *Pedagógusok a két világháború között, 1919–1945*. Magánkiadás, Budapest.
- Bellér Béla (1969): A fehérterror felsőoktatási politikája. In: *Felsőoktatási Szemle*, **18**. 9. sz., 516–526. o.
- Bihari Mór és Both Béla (1958): *A szocialista tanítómozgalom Magyarországon, 1900–1920: A Tanácsköztársaság iskolapolitikája*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Donáth Péter (2008): *A magyar művelődés és tanítóképzés történetéből (1868–1958)*. Trezor Kiadó, Budapest.
- Gábris József (2000): *Az esztergomi nevelőképzés krónikája I–II*. Esztergom.
- Gergely Ferenc és Kiss György (1976): *Horthy leventéi*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Gergely Ferenc (1997): *A magyar gyermekvédelem története (1867–1991)*. Püski, Budapest.
- Gergely Ferenc (2014): A B-lista és a pedagógusok. In: *Új Pedagógiai Szemle*, 3–4. 16–45. o.
- Gratz Gusztáv (1921, szerk.): *A bolsevizmus Magyarországon*. Budapest.
- Gratz Gusztáv (1935): *A forradalmak kora*. Budapest.
- Gyurgyák János (2001): *A zsidókérdés Magyarországon*. Osiris, Budapest.
- Hajdu Tibor (1963): *Az őszirózsás forradalom*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Hajdu Tibor (1968): *Az 1918-as polgári demokratikus forradalom*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Hajdu Tibor (1969): *A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Hanáč Péter (1971): *A magyar történettudomány válogatott bibliográfiája (1945–1968)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kaas Albert és Lazarovits Ernő (1930): *Der bolschewismus in Ungarn*. München.
- Kelemen Elemér (1969): Somogy megyei tanítók a Tanácsköztársaság bukása után. In: *Pedagógiai Szemle*, **1969**. 10. 907–913.
- Kelemen Elemér (2007): *A tanító a történelem sodrában – Tanulmányok a magyar tanítóság 19–20. századi történetéből*. Iskolakultúra, Pécs.
- Kelen Jolán, K. Bartos Erzsébet és Bihari Mór (1963): *Kioltott fáklyák*, Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiss Ibolya (1963): Császy László. In: *Pedagógiai Szemle*, **13**. 7–8. 680–687. o.
- Ködböcz József (1986): *Tanítóképzés Sárvatakon*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Köte Sándor (1979): *A Tanácsköztársaság közoktatáspolitikai és pedagógiai törekvései*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Ladányi Andor (1965): A Tanácsköztársaság felsőoktatási politikájának kérdéseire. In: *Századok*. 1–2.
- Ladányi Andor (1979): *Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben, 1919–1921*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lebov, M. F. (1959): *Vengerszkaja szovjetszkaja reszpublika 1919 goda*. Moszkva.

- Molnár József (1969): Haladó pedagógusok üldözése a fehérterror idején Heves megyében. In: *Pedagógiai Szemle*, 10. 913-921.
- n. a. (1919. 11. 04.): Az iskola rabszolgái. *Az Újság*.
- n. a. (1920. 01. 27.) Elnémult iskolák. *Nemzeti Újság*.
- n. a. (1925. 12. 23.) Vádindítvány – B-lista miatt a cseh miniszterelnök ellen. *Magyarország*.
- Nemes Dezső és Karsai Elek (1959, szerk.): *Az ellenforradalmi rendszer gazdasági helyzete és politikája Magyarországon, 1924-1926*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Romsics Ignác (2010): *Magyarország története a XX. században*. Osiris, Budapest.
- Simon Gyula (1959): Fegyelmi eljárások pedagógusok és diákok ellen a Magyar Tanácsköztársaság bukása után. In: *Pedagógiai Szemle*, 3. 286-295.
- Szabolcs Ottó (1959): Pedagógus üldözések Budapesten a Tanácsköztársaság bukása után. In: *Pedagógiai Szemle*, 3. 296-306.
- Szántó Zoltán (1964): *Vég és kezdet*. Emlékiratok. Szépirodalmi Kiadó, Budapest.
- Új Nemzedék*, 1919. október 5. sz., 6-7.
- Ungváry Krisztián (2013): *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon*. Jelenkor, Budapest.
- Váry Albert (1921): *A vörös uralom áldozatai Magyarországon*.
- Walser, M. (2004): *Szökökút*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

A történetnek a játékok szempontjából lényeges fordulópontjait filmre vettük a Szabadiskolás diákokkal, ezeket egészíti ki az élő egyeztetés a résztvevőkkel. A filmben szerepben vannak a diákok, a játékban pedig moderátorként tesznek fel kérdéseket a történettel kapcsolatban.